

EKONOMIE BUDOUCNOSTI: ČTYŘI MOŽNÉ SCÉNÁŘE

Lukáš Kovanda, VŠE v Praze

Úvod

Nemalá část veřejnosti a médií, jakož i někteří ekonomové vykládají globální finanční krizi let 2007 až 2009 coby selhání ekonomie jako takové. Tento stav je novým impulsem pro ty kritiky stávající podoby ekonomie (přesněji, většinově přijímané ekonomické teorie), kteří již před propuknutím krize upozorňovali na nedostatky v pojetí hospodářské vědy. Nespokojenost laické veřejnosti či médií se stavem ekonomie, jež se v zesílené míře projevuje právě v reakci na finanční krizi a kterou symbolizuje populární tázání „Jak to, že tak málo ekonomů předpovědělo krizi?“ (Bezemer, 2009), vede a jistě povede i v následujících letech k zintenzivnění debaty v rámci odborné ekonomické obce. V posledních přibližně čtyřech letech se objevila řada článků, a už i knih, z per odborných ekonomů, kteří se na vyvstalou situaci snaží reagovat a nabízejí svá vysvětlení, proč a kdo vlastně selhal (např. Kovanda, 2009, 2011). Takové analýzy jsou jistě cenné, ale v ekonomii – jako v jiných vědách – nedochází k zásadním změnám ze dne na den. „Ekonomie se rozvíjí pohřb za pohřbem,“ slavně pravil Paul Samuelson (1997, s. 159), jeden z největších ekonomů dvacátého století. Krize – jakkoliv závažná – nemůže krátkodobě ani střednědobě změnit nahlížení uplatňované většinou profese. Taková změna je mnohdy opravdu generační záležitostí.

V následujícím textu nabídnu čtyři pohledy na budoucí vývoj ekonomie v dlouhodobém horizontu. Každý z nich je spjat se jménem předního metodologa ekonomie, případně metodologa či filozofa vědy, a to proto, že je-li opravdu stávající podoba většinově přijímané ekonomické teorie neuspokojivá, je třeba hledat nedostatky už v rovině metodologické (a samozřejmě epistemologické, ontologické či dokonce filozofické). Všechny čtyři zmíněné pohledy spojuje též to, že byly předloženy v letech před propuknutím krize. Nejsou to tedy analýzy šité horkou jehlou *ex post*, bez dostatečného odstupu, ale naopak nástinů prognóz, jež i svojí obecností reflektují dlouhodobou povahu možných přeměn v rámci ekonomické obce. Přeměn, pro něž ovšem finanční krize, a naznačená odborná debata na ni navazující, může být zásadním impulsem, který je uvede do pohybu či zrychlí jejich průběh.

První scénář, „syntetický“, předestírá Sheila Dowová.¹ Budoucí tvář ekonomie vidí v syntéze jejích modernistických a postmodernistických aspektů. Druhý scénář, „evoluční“, črtá David Colander.² Neočekává žádné razantní, převratné změny ve smyslu kuhnovských revolucí; většinově přijímaná ekonomická teorie se dále bude

1 Emeritní profesorka ekonomie na univerzitě ve skotském Stirlingu.

2 Profesor ekonomie na Middlebury College v americkém státě Vermont.

vyvíjet v ortodoxní³ linii. Podobně, i když ne totožně, nahlíží situaci Wade D. Hands⁴ ve scénáři, jež zde nazýváme scénářem „reakčním“. Fritjof Capra⁵ pak zosobňuje scénář „revoluční“, jenž by ekonomii pozměnil nejrazantněji.

Zmíněné scénáře jistě neobsahují veškeré možné a konkrétní podoby budoucího vývoje, avšak, jak věřím, ilustrují základní tendence, z nichž pravděpodobně jedna bude velmi blízko té skutečné. Stejně tak autoři, s jejichž jmény danou tendenci spojují, jsou vybráni víceméně arbitrárně pro potřeby této práce. Intenzita jejich obhajoby zmíněných scénářů je nestejná a kolísavá; od *de facto* čiré obhajoby po pouhé naznačení možnosti.

1. Syntetický scénář

Ve své studii, psané dle vlastních slov v „duchu postmodernismu“ (2001, s. 74), Dowová rozebírá modernismus a postmodernismus v ekonomii. Modernismus je podle ní typický vírou v jednotící sílu přírody, jež otevírá prostor pro určování přírodních zákonů z objektivně pozorovatelných a měřitelných faktů. Existuje pouze jedno vidění reality, jedna správná teorie poznání, jedna správná a objektivní metodologie i metoda. Aby bylo možno obhajovat platnost univerzálních zákonů, je realita chápána jako uzavřený systém – nové síly nevznikají emergentně, uvnitř systémů, ale pouze v podobě exogenních šoků. Metodologie je v tomto kontextu chápána jako preskriptivní; jejím posláním je určovat nejlepší cesty v procesu lidského poznání. Teprve tehdy, nejsme-li schopni rozeznat tuto nejlepší cestu, nastupuje metodologie pluralitní a deskriptivní.

Naproti tomu postmodernismus je charakteristický roztržitostí čili fragmentaritou v chápání reality, jež vyvěrá z fragmentovaného diskurzu. Tato fragmentarita přísluší stejně tak k úrovni ontologické (vidění reality), jako epistemologické (teorie poznání). Realita je prostřednictvím diskurzu, v němž je určována její povaha, nahlížena coby otevřený systém, kde roztržitost a nedostatek determinismu vystupují coby rušivé síly, které působí proti jakýmkoliv pravidelnostem. Ontologická rovina splývá s epistemologickou. Postmodernismus, pokračuje Dowová, tedy generuje čistě pluralitní vidění reality, stejně jako čistě pluralitní teorii poznání. Znalosti jednotlivých ekonomů jsou nesouměřitelné, tudíž nemá příliš smysl hovořit o školách myšlení.

3 Rozdělení na ortodoxní a heterodoxní školy ekonomického myšlení není v rámci celé ekonomické obce přijímáno univerzálně a bez výhrad. Pro potřeby tohoto textu ale postačuje například Lawsonova (2006) kategorizace. Ten označuje za *ortodoxní* současnou ekonomii hlavního proudu, zejména pak ekonomii neoklasickou. Argumentuje dále, že pojetí mezi *heterodoxními* školami, za něž označuje například starý institucionalismus, postkeynesovství, neoricardovství, (neo) rakouskou školu, ale taktéž neomarxismus či nově feministickou ekonomii lze, alespoň implicitně, hledat v rovině ontologické. Heterodoxní ekonomy podle něj sjednocuje zejména nedůvěra v míru, v níž jsou matematicko-deduktivní metody užívány v rámci ortodoxní ekonomie hlavního proudu k popisu uspořádání ekonomického systému.

4 Profesor ekonomie na univerzitě v Puget Sound v americké Tacomě.

5 Fyzik a systémový teoretik působící na Kalifornské univerzitě v Berkeley.

Neexistuje žádné měřítko, jak ověřit, zda tvrzení toho či onoho ekonoma je objektivně pravdivé; tento stav ovšem ústí v toleranci k různým náhledům. Geneze takové metodologie, ať už preskriptivní nebo deskriptivní, jež by se mohla honosit alespoň jistou mírou univerzality, je nahlížena jako nemožná, neboť znalosti a poznání, které má generovat, jsou závislé na fragmentovaném diskurzu.

Jiná, obecnější charakterizace obou tendencí je podána v tabulce 1. Jedná se o „extrémní binární opozita v debatě o modernismu a postmodernismu“ podle Nelsonové (2001, s. 300; vlastní překlad):

Tabulka 1

Extrémní binární opozita modernismu a postmodernismu

Modernismus	Postmodernismus
orientovaný na střed	všude možné
univerzálnost	fragmentárnost
vše utvářeno zvenčí	vše utvářeno společensky
obsah, látka	diskurz
dokonalé znalosti	žádné znalosti
vývoj, progrese	žádný směr, jímž se ubírat

Zdroj: Nelsonová, 2001, s. 300

Deirdre McCloskeyová (2001), jež je často dávána za příklad postmodernistické metodoložky ekonomie, argumentuje, že dvacáté století bylo nejprve údobím rozkvětu modernismu, na nějž v jeho druhé půli navazovala reakce v podobě postmodernismu. Tato reakce však, doplňuje Dowová, tím, že popřela modernistické tendence, vlastně nakonec zajela do v jistém smyslu stejných kolejí, a sice do kolejí dualistických. Dualismus je klíčovým projevem éry modernismu. Projevuje se například dělením metodologie na vědeckou, tedy tu, co hlásá poměrně striktní pravidla či modely vědecké práce, a nevědeckou; koncepty endogenity a exogenity, známého a neznámého je možno rovněž označit za projev dualismu.

Dowová soudí, že postmodernistické popření monismu a obhajoba čistého pluralismu staví na základech obdobně dualistického myšlení, a to ve smyslu „vše monistické je nyní neperspektivní, cestou do Země zaslíbené je ryzí pluralismus“. V dialektickém duchu pak vidí modernismus jako tezi, zatímco postmodernismus, jež slučuje s antimodernismem, považuje za jeho antitezi. V jeho rámci jsou přitom podle ní patrné již prvky nového, syntetického vidění světa:

„V rámci postmodernismu jsou již dnes patrné známky přechodu k dalšímu, syntetickému stádiu, které přesahuje dualismus modernismu/postmodernismu.“ (Dowová, 2001, s. 61, vlastní překlad)

Podle dialektické podoby syntetického scénáře se tak *homo oeconomicus* již v podstatě vydal směrem k takové podobě ekonomie, která přesahuje jak modernismus, tak postmodernismus, přičemž není čirou negací ani jednoho z nich:

„Mým argumentem je, že jakmile se modernismus [v ekonomii]⁶ ukázal být neudržitelným, projevuje se jako neudržitelný i postmodernismus, který se rozvinul cele mimo modernismus; je tu však třetí přístup, syntetický, jenž může být nahlížen jako rozvíjející se mimo modernismus i postmodernismus současně a jenž je zároveň udržitelný.“ (Dowová, 2001, s. 68, vlastní překlad)

Syntetický přístup k ekonomii není podle Dowové nic od základů nového; kořeny syntetické pozice lze podle ní nalézt již u Adama Smitha nebo Johna Maynarda Keynesa (Dowová, 2001, s. 71). Keynes si například uvědomoval roli rétoriky a přesvědčivé argumentace, v čemž lze, stejně jako v jeho pojetí nejistoty, spatřit momenty postmodernismu. Na druhou stranu ovšem analyzoval ekonomické jevy do určité míry konformně, když se snažil hledat vysvětlení pozorovaných pravidelností. Klamer (2001, s. 83) se v parafrázi řečnický táže: Kam s nimi? S Keynesem, Schumpeterem či Hayekem a některými dalšími vpravdě originálními ekonomy dvacátého století? Jejich práce není podle něj dostatečně formalistická, redukcionistická či mechanistická, aby mohla být jednoduše označena za modernistickou. Lze tak argumentovat, že jejich dílo předznamenalo právě tu syntézu, již popisuje Dowová. Tuto syntézu lze charakterizovat také prostřednictvím autorčina rozdělení škol ekonomického myšlení podle módu myšlení, jež užívají, a sice módu karteziánsko-euklidovského (a jeho přímé negace) a módu babylonského.⁷ Babylonský modus myšlení je syntetický zejména v tom smyslu, že překlenuje dualismus, jenž je podle Dowové, jak je uvedeno výše, vlastní jak ekonomickému modernismu (který užívá karteziánsko-euklidovský mód), tak postmodernismu (antimodernismu) v ekonomii, který staví na přímé negaci karteziánsko-euklidovského módu.

Přijmeme-li hypotézu, podle níž se neudržitelnost modernismu projevila nástupem postmodernismu, jak pak autorka zdůvodňuje neudržitelnost právě postmoder-

6 Mnohými metodology ekonomie je jako ukázkový příklad modernismu v ekonomii uváděno dílo Paula Samuelsona: „*Ekonomie byla a je ovlivňována [...] modernismem. Ekonomové to nazývají různými jmény, ne všichni přesně: pozitivistická ekonomie, vědecká ekonomie, rigorózum, seriózní práce. Jedním slovem je to ‚samuelsonovština‘.*“ (McCloskeyová, 2001, s. 103, vlastní překlad) „*[Ukázkovým příkladem modernismu] v ekonomii je dílo Paula Samuelsona. Výsoce abstraktní, redukcionistické a formalistické touží demaskovat hluboké struktury ekonomik, a to v takových podobách, které přesahují historické i kulturní aspekty a vlastně všechny nekalkulovatelné podmínky tak, aby mohla být pečetěna univerzální platnost.*“ (Klamer, 2001, s. 82, vlastní překlad) Jen pro doplnění, sám Samuelson s tímto označením ekonomie hlavního proudu druhé poloviny 20. století za „samuelsonovštinu“ v zásadě souhlasil, jak vyplývá z autorova osobního rozhovoru s ním (viz Kovanda, 2009, s. 82).

7 Dowová (1996) chápe módy myšlení jako způsoby konstruování a předkládání argumentů a teorii stejně jako postupy v přesvědčování ostatních o vlastní pravdě. Karteziánsko-euklidovský modus myšlení (užívaný například mainstreamovými ekonomy) chápe ekonomický systém jako uzavřený, což implikuje přínosné uplatnění axiomaticko-deduktivní metody; jednotlivé složky systému jsou pojímány atomisticky, a nikoliv organismicky, a proto je možno je analyzovat po částech, za podmínky *ceteris paribus*. V rámci babylonského módu myšlení (jež užívají například postkeynesovci a mnohé další heterodoxní myšlenkové školy v ekonomii) je ekonomický systém pokládán za otevřený. Axiomatické odvozování je zavrženo, neboť jediná chyba v logickém řetězci může zapříčinit jeho celé zhroucení. Alternativním řešením jsou argumentace konkrétního problému z různých poloh, s odlišnými počátečními body. Ideální je taková teorie, v níž se náhledy z těchto poloh navzájem doplňují a posilují. Oba zmíněné módy myšlení se ovšem striktně nevylučují.

nismu? Jestliže, říká Dowová, v postmodernismu neexistuje „žádný směr, jímž se ubírat“ (viz tabulka 1), jestliže „není nic, co by mohlo být řečeno“, pak tím odpadá motiv k obhajobě, legitimizaci jakékoliv analýzy. To je však samo o sobě jen další vyhocenou a *de facto* opět fundacionalistickou pozici. Postmodernismus se snaží popřít modernismus, ale přitom končí ve stejné pasti, v pasti dualismu (za příklad postmodernismu v ekonomii uvádí Dowová přístupy neorakouské školy ekonomického myšlení; viz další text).

Kde tedy dnes hledat syntetické přístupy? Ani řád, ani chaos, tak lze podle Dowové synteticky charakterizovat významný příspěvek Ilji Prigogina a Isabelle Stengersové (1984) k teorii samoorganizujících se otevřených systémů, systémů komplexity, která nalézají svoji odezvu i v ekonomii.⁸ Stejně jsou podle Dowové (2001, s. 71) syntetické pozice artikulovány v heterodoxních myšlenkových školách, jmenovitě ve feministické ekonomii, ale jistě i postkeynesovství. Také jiní autoři v tomto ohledu argumentují ve prospěch vyváženého, syntetického postkeynesovství:

„[Homo oeconomicus je v podání] postkeynesovských ekonomů lépe ‚vyváženým‘ lidským tvorem. [Postkeynesovci nahlíží na tohoto tvora jako takového], jenž pozbývá ‚sterility‘, která je tak vlastní všeho lidství zbaveným neoklasickým aktérům a jenž je [zároveň] prost ‚nihilismu‘, plynoucího z postmodernistické decentralizace člověka.“ (Amariglio, Ruccio, 2001, s. 161, vlastní překlad)

Skeptik může v kuhnovském duchu namítnout, že právě postkeynesovství existuje již poměrně dlouho, nějakých pětadesát let, na to, aby, je-li toho schopné, nahradilo neoklasické paradigma. Dowová (1980) odpovídá, že v době „sporu dvou Cambridgí“ (viz Kovanda, 2006), kdy k takovému posunu *mohlo* dojít, selhali postkeynesovští kritici ortodoxie v tom, že nevytvořili alternativní paradigma, jež by bylo, co se modelů a užívané analýzy týká, naprosto, od základů odlišné od paradigmatu neoklasického. Cambridgeská (nyní pochopitelně myšlena britská Cambridge) kritika ortodoxie tak zůstala pouze potenciální vědeckou revolucí, neboť kritici umožnili, aby byla jejich argumentace převedena do formalistických šablon neoklasiky. Dowová však zdůrazňuje, že vytvoření nového, zcela alternativního paradigmatu v kontextu kritiky paradigmatu starého je obtížné, neboť kritici jsou z povahy věci nuceni mluvit jazykem kritizovaných (viz Cullenberg, Dasgupta, 2001, s. 351).

Postkeynesovec Luigi L. Pasinetti (2005) se nad stejnou otázkou zamýšlí z obecnějšího úhlu pohledu, neanalyzuje tedy pouze údobí „sporu dvou Cambridgí“. Dle jeho názoru existují dva zásadní důvody, proč se „[k]eynesovská revoluce“ nestala permanentně vítězícím paradigmatem“ (2005, s. 839, vlastní překlad). Ekonomové, kteří se ideově hlásili spíše k myšlenkám britské, a nikoliv americké Cambridge, selhali v tom, že vlastně žádnou koherentní školu nevytvořili. Podle Pasinettiho „[v] mnoha vědeckých disputacích často zdůrazňovali individualistické postoje, a někdy dokonce

8 Například postkeynesovská ekonomka Victoria Chicková se zamýšlí nad řádem a chaosem v ekonomii v textu, jenž přímo svým názvem „*Order out of chaos in economics*“ (1998) odkazuje na myšlenky Prigogina a Stengersové.

egoistické chování, spíše než aby přijali ducha spolupráce, jenž by udržel a posílil jednotu keynesovské školy“ (Pasinetti, 2005, s. 839; vlastní překlad). Jinými slovy, ačkoliv se dohromady shodli na nesouhlasu s neoklasickým pojetím ekonomie, kritizovali ji cambridgeští ekonomové odlišnými způsoby, přičemž i tyto způsoby se staly terčem vzájemné kritiky (např. Kaldorova kritika monistické kritiky ortodoxie; viz Kovanda, 2010). Co však v této souvislosti podle Pasinettiho vyvstává jako závažnější problém, je ta skutečnost, že původní generace postkeynesovců, včetně jeho samého, nedokázala také kvůli výše uvedeným vlastnostem vychovat své nástupce. Pasinetti říká, že „[n]oví potenciální stoupenci [myšlenek ekonomů z britské] Cambridge byli často [až] znechuceni tak, že na aktivitách [dané myšlenkové školy] plně neparticipovali“ (Pasinetti, 2005, s. 839, vlastní překlad).

Druhým důvodem selhání postkeynesovské výzkumné tradice⁹ byla a je podle Pasinettiho absence solidního a uceleného teoretického konceptu. Ta částečně souvisí s důvodem prvním; první generace postkeynesovských ekonomů, jež položila základy výzkumné tradice, byla prostě sbírkou lidsky i odborně značně osobitých a originálních jednotlivců, jejichž postoje a názory lze obtížně zahrnout pod „jednu střechu“.

„Ekonomům, kteří měli co dočinění s původní generací [post]keynesovských ekonomů, včetně mě, se [vytvoření] solidního a uceleného teoretického konceptu jeví jako [...] naléhavý a důležitý úkol, který čeká na ekonomii [v] budoucnosti.“ (Pasinetti, 2005, s. 840, vlastní překlad)

Lze přesto shrnout, že postkeynesovství je v očích mnohých zastánců syntetického scénáře jednou z reálných podob ekonomie budoucnosti, ekonomie jedenadvacátého století.

2. Evoluční scénář

David Colander (2005) obhajuje vývoj, který zde označujeme jako evoluční. V budoucnu neočekává žádné razantní, převratné změny ve smyslu kuhnovských revolucí; ekonomie se dále bude vyvíjet v ortodoxní linii tak, jak se budou na univerzitách i ve výzkumu střídát generace ekonomických expertů, a zároveň tak, jak nové technologie a procedury umožní posunout hranice ekonomické analýzy dále. Role heterodoxních ekonomů přitom nebude, stejně jak ani v minulosti nebyla, zanedbatelná:

„Heterodoxní ekonomové pravděpodobně budou dále ovlivňovat hlavní proud nepřímo, jako katalyzátor změn, tím, že budou upozorňovat na problémy v rámci ortodoxního pohledu a nutit ekonomy hlavního proudu, aby se stávajícím analytickým vybavením tyto problémy řešili či navrhovali jiné, nové způsoby řešení. Tudiž, mnoho změn v ekonomickém myšlení, které předpokládám, že nastanou, jsou takové, po nichž heterodoxní ekonomie volá už léta.“ (Colander, 2005, s. 928, vlastní překlad)

9 Výzkumná tradice utváří v pojetí Larryho Laudana analogii k *paradigmatu* Thomase Kuhna a k *výzkumnému programu* Imreho Laktoše. Dle Phebyho (1988) je právě Laudanův koncept poměrně nejpříhodnější pro popis ekonomie. Pro detailnější diskusi viz Kovanda (2006).

Ekonomie se podle Colandera stává stále techničtější záležitostí a nejinak tomu bude i v budoucnu, jelikož nové a nové generace studentů budou stále lépe vybaveny matematicky, statisticky i analyticky. Takový vývoj však neimplikuje, že ekonomie bude stále více v zajetí formalismů. Naopak, nové, výkonnější technologie umožní, aby disciplína nastoupila cestu od formalismů k více aplikovaným matematickým přístupům (k diskusi ohledně obdobných změn v matematické profesi viz Velupillai, 2005). Rostoucí výpočetní možnosti stejně jako zvyšující se schopnosti badatelů extrahovat z dat informace oslabí analyticko-deduktivní přístupy. Jak poznamenává Velupillai (2005, s. 870, vlastní překlad), „[ú]navná dichotomie mezi indukci a dedukcí [...] může být v ekonomii jednou provždy zpopelněna“.

A obdobně jako ortodoxie bude postupně opouštět deduktivní formalismus (čili matematicko-deduktivní metody), ekonomové se budou vzdávat i předpokladů „svaté trojice“, řečeno s Colanderem, tedy předpokladů plné racionality, chtivého sebezájmu a ekvilibria, obecné rovnováhy (Colander, 2005, s. 930). Ekonomie hlavního proudu už je podle autora dokonce v (pomalém) pohybu směrem k analýze spíše účelného chování, osvíceného sebezájmu a udržitelnosti.

„Dnes jsme svědky situace, kdy jsou pohledy ještě nedávno označované za heterodoxní stále více včleňovány do hlavního proudu, a to ruku v ruce s tím, jak analytické a výpočetní možnosti dovolují mladším badatelům rozvíjet tyto myšlenky takovým způsobem, jenž vede k [dalšímu] pokroku.“ (Colander, 2005, s. 928)

Jako příklad citovaného uvádí Colander dílo Herberta Simona, behaviorální ekonomii,¹⁰ evoluční teorii her, modelování heterogenních aktérů a novou institucionální ekonomii. A dodává, že z důvodu těchto změn již prostě dále nelze označovat ekonomii hlavního proudu či ortodoxní ekonomii jako ekonomii neoklasickou. Změny, které jsou nyní již podle něj patrné, přitom budou v rámci disciplíny postupně a pozvolna rezonovat stále důrazněji:

„[Ekonomie se promění] ze studia nekonečně osvícených aktérů [operujících] v informačně bohatém prostředí [...] ve studium odůvodnitelně osvícených jedinců [pohybujících se] v prostředí informačně chudém.“ (Colander, 2005, s. 931; vlastní překlad)

Colander tuto evoluci popisuje také jako změnu ve vidění ekonomiky, která je stále převážně nahlížena jako „jednoduchý systém“, avšak která *bude* nahlížena jako „systém komplexní“. Odkazuje přitom na Lawsona (2003) a uvádí, že rozdělení na jednoduché a komplexní systémy je podobné, po řadě, rozdělení na systémy uzavřené a otevřené. Konvergenci k Lawsonovu konceptu, jehož označuje za heterodoxního ekonoma, považuje za další důkaz sbližování pohledů ekonomie hlavního proudu a těch hetero-

10 Richard Thaler, klíčový představitel behaviorální ekonomie, citoval v rozhovoru s autorem textu (Kovanda 2011, s. 117) Samuelsonův již vzpomínaný postřeh, že k pokroku v ekonomii dochází pohyb z pohřbem. Nelze proto podle Thaler ani nyní po finanční krizi očekávat, že se ekonomie hlavního proudu rychle přemění ve smyslu zahrnutí behaviorálních konceptů v mnohem vyšší míře. Značný zájem o behaviorální ekonomii pozoruje zatím hlavně u mladších badatelů.

doxních.¹¹ Zatímco jednoduché systémy lze studovat vycházejí pouze z mikroekonomických základů, komplexní systémy vykazují jevy emergentní povahy, které nelze predikovat ani dedukovat. Komplexní systémy nemohou být nahlédnuty analýzou prvků komponent systémů; důležitou roli hraje *path-dependency*, historický a institucionální vývoj, který limituje racionalitu i toho nejosvěcenějšího aktéra. Ekonomie hlavního proudu se tak zvolna odvrací od „svaté trojice“ vstříc myšlenkám Adama Smithe, Alfreda Marshalla či Friedricha Hayeka.

Přístup k jednoduchým systémům vychází podle Colandera z teorie, užívá empirických pozorování k testování této teorie, a následně na základě takto otestované teorie generuje hospodářskopolitická doporučení, která ekonomiku pouze „kontrolují“. Přístup k systémům komplexním naproti tomu vychází z empirického šetření, na jehož základě je vytvořena teorie, a posléze na základě výsledné empiricky determinované teorie generována hospodářskopolitická východiska. Finální hospodářská politika je tak výsledkem aktivního a stálého procesu, Colanderovými slovy, *muddling through*:

„Obhájci muddling through – pojmu, jež lze vyjádřit také jako inkrementalismus – jsou přesvědčeni, že malé, postupné krůčky v procesu hospodářsko-politických změn přinášejí úspěšnější výsledky [než razantní změny].“ (Castillo, 1996, s. 1; vlastní překlad)

„Muddling through není proces bez pravidel; je to jednoduše proces, jenž se obejde bez základního plánování [...]. Je to utváření politik bez plné znalosti obecných ekonomických zákonů, pokud vůbec nějaké existují“ (Colander, 2005, s. 936; vlastní překlad)

První vlašťovky takového přístupu jsou již podle Colandera na světě. Úpravy hospodářských politik ve stylu „benigního paternalismu“ (Benjamin, Laibson, 2003) či „libertariánského paternalismu“ (Thaler, Sunstein, 2003) jsou právě takovými vlašťovkami: na základě výzkumu prováděného behaviorálními ekonomy upravují způsoby, jimiž je ta která politika implementována.

Zatímco tedy dnes je podle Colandera axiomatická teorie doplňována aplikovanými a empirickými pracemi, ekonomie budoucnosti bude docela jiná: axiomatické soustavy se stanou pouhými suplementy k aplikovaným a empirickým modelům. Matematika již nebude pouze „latinou ekonomů“, na níž teorie stojí, ale bude to jednoduše nástroj *aplikovaný* při řešení jednotlivých hospodářsko-politických otázek. Teorii všeobecné rovnováhy nahradí teorie bifurkací, experimentální ekonomie, behaviorální ekonomie, nelineární dynamika a další; ekonomové budou mnohem více využívat metod fyziků či biologů, predikuje Colander.

V delším časovém horizontu pak ekonomie v současné podobě pod tlakem nových komplexních přístupů zcela zmizí, a bude nahrazena hybridními specializa-

11 Colander ovšem nespecifikuje, *do jaké míry* je jeho koncept komplexního systému podobný koncepci otevřených systémů, jak ji užívají například kritičtí realisté (viz Kovanda, 2010). Pokud by se podoba blížila stavu totožnosti, znamenalo by to, že jeden ze základních určujících prvků Lawsonovy zde použité kategorizace ortodoxie/heterodoxie, a sice ontologické rozlišení mezi otevřenými a uzavřenými společenskými a hospodářskými systémy, je nepoužitelný, neboť víru v otevřené systémy již sdílejí jak heterodoxní, tak ortodoxní výzkumné tradice. Lze tedy říci, že převažující ekonomie budoucnosti podle Colandera bude v takovém případě *de facto* heterodoxní, alespoň tedy z Lawsonova pohledu!

cemi typu psychoekonomie, neuroekonomie, socioekonomie či bioekonomie (které už se rozvíjejí v současnosti – zatím však spíše jen jako zajímavé, potenciálně slibné interdisciplinární proudy); předpoklady „svaté trojice“, které dnes ještě drží ortodoxii v konzistentní podobě, přestanou plnit tuto roli. Stejně tak ovšem nebudou již existovat disciplíny typu psychologie či sociologie. Z ekonomů, psychologů či sociologů se tak prostě stanou „společenská vědci“ (Colander, 2005, s. 938).

Vraťme se ale zpět do současnosti a mějme na paměti, že Colanderovy vize jsou jedněmi z mnoha. Co ale v základu spojuje syntetický scénář *à la* Dowová s evolučním scénářem *à la* Colander, je jejich vize určité „konvergence“ mezi ortodoxní a heterodoxní ekonomikou. Dowová hlásá, že ortodoxie, hlavní proud, je tezí, zatímco postmodernistické tendence v ekonomii, nejviditelněji v neorakouské výzkumné tradici, jsou antitezí. Krátké období postmodernismu, které bylo podle ní pouhým „momentem“ (Dowová, 2001, s. 68-9) v historii ekonomie, bude následováno obdobím syntetickým. Jako příklady syntetických výzkumných tradic však Dowová uvádí pouze heterodoxní ekonomie. Syntetická „konvergence“ mezi ortodoxií a heterodoxií tedy podle ní skončí svoji pouť v doméně heterodoxie.

Naproti tomu Colanderem nastíněná „konvergence“ se projevuje tím, že ortodoxie tak či onak reaguje na podněty, připomínky a kritiky z úst heterodoxních ekonomů. Avšak, jak Colander vysvětluje rovněž na základě sociologických aspektů, ekonomové ortodoxní tradice si nadále, přestože nikoliv neovlivnění heterodoxií, udrží postavení ekonomů hlavního proudu. Colanderovská „konvergence“ mezi ortodoxií a heterodoxií tedy skončí svoji pouť v doméně ortodoxie. To je zásadní rozdíl oproti vizi Dowové.

3. Reakční scénář

Vize D. Wada Handse jsou v lecčems podobné těm Colanderovým. Jestliže se ovšem Colander zaměřuje na další vývoj ekonomie zejména z pohledu ekonoma praktického, Hands (2001) se zabývá více filozofičtějšími tématy: epistemologií a ontologií. Hands „znovuobjevuje“ (Beed, 2005, s. 103) naturalizovanou epistemologii v reakci na selhání myslitelů postpozitivistické¹² éry, jež se projevilo zejména v tom, že filozofie věd nebyla po diskreditaci pozitivismu schopna předložit určitá normativní epistemologická pravidla. Hands považuje „naturalistický obrát“,¹³ jehož je proponentem,

12 „Zatímco logičtí [a empiričtí pozitivisté] se soustředili na rozvíjení univerzálních modelů a procedurálních pravidel, o nichž byli přesvědčeni, že vhodně charakterizují legitimitu vědecké praxe, postpozitivisté zdůrazňují růst [lidského poznání a] znalostí v čase, dynamiku změn v rámci jednotlivých disciplín a skutečné praktiky vědců.“ (Caldwell, 1994, s. 68, vlastní překlad). Za přední postpozitivistické filozofy věd má Caldwell Thomase Kuhna, Paula Feyerabenda, Imreho Lakatose a Larryho Laudana. Přejít z pozitivismu na postpozitivismus pak symbolizuje učení Karla Poppera.

13 Naturalistická epistemologie, která přichází s tímto „obratem“, si klade za cíl, aby vědecké bádání, argumentace i hodnocení teorií následovalo praxi exaktních věd typu fyziky. „Epistemologický naturalismus sdílí ten náhled, že vše je potenciálně vysvětlitelné prostřednictvím metod přírodních věd.“ (Beed, 2005, s. 103, vlastní překlad). Co se týká ontologického náhledu, věří totiž ryzí naturalisté, že přírodní svět je vše, co existuje, a lidé jsou jednou z částí tohoto světa, na němž

za „kompletně nový scénář“, za cestu k „nové metodologii ekonomie“ (2001, s. 130); k takové metodologii, jež nevidí fundamentální rozdíly mezi přírodními a společenskými vědami, a která ve své ryzi podobě pokládá metafyzické či filozofické náhledy za nelegitimní:

„Naturalizovaná epistemologie je teorií poznání, která aplikuje ty samé vědecké nástroje, které používáme ke zkoumání jakéhokoliv jiného aspektu přírody. [...] [Naturalizovaná] věda je jedinou cestou k objektivnímu poznání světa.“ (Hands, 2001, s. 8, 129; vlastní překlad)

Navzdory tomu, že řada filozofů a ortodoxních i heterodoxních metodologů ekonomie považuje epistemologický naturalismus a pozitivistické náhledy za vzájemně silně propojené (viz Beed, 2005, s. 104), Hands uvádí několik ekonomů či jiných vědců, jejichž dílo je podle jeho názoru příslibem, že se ekonomie „nově“ začíná proměňovat v naturalizovanou vědu. Jeho pozornost si v tomto smyslu získává mezi jinými Herbert Simon:

„Simonovy studie týkající se omezené racionality [např. Simon, 1957; viz Beed, 2005, s. 112] bezesporu ovlivnily ekonomii; stejně tak jeho práce na téma kognitivní vědy a umělé inteligence umožnily rozvoj různých druhů naturalizované epistemologie.“ (Hands, 2001, s. 154; Beed, 2005, s. 112; vlastní překlad)

Colandera i Handse tedy spojuje ten náhled, podle něhož by se měl *homo oeconomicus* v budoucnosti vydat ve šlépějích Herberta Simona. Shodli by se zřejmě i na vzájemném sblížování metod ekonomie s metodami biologie či fyziky (viz Beed, 2005, s. 113).

Vize budoucnosti tedy může být podle scénáře reakčního obdobná vizi nastíněné výše v souvislosti se scénářem evolučním *à la* Colander.¹⁴ Handse a Colandera tak rozděluje, alespoň v kontextu jejich zde citovaných prací, spíše pohled na minulost, přibližně na uplynulé půlstoletí. Colander, který zde předkládá obraz ekonomie spíše z její praktické stránky, vidí její vývoj kontinuálně, ve značné míře jako sérii reakcí ortodoxie na podněty z heterodoxní sféry. Naproti tomu Hands zkoumá ekonomii z pozic filozoficko-metodologických, a proto nemůže nevidět dění ve druhé polovině dvacátého století, a sice ústup pozitivismu a nástup postpozitivismu, který však vzniklé vakuum podle jeho názoru nedokáže uspokojivě naplňovat. Sféra, jíž se Hands zabývá, „vyšší sféra“ ekonomie a její metodologie, byla ve zmíněném období pod mnohem silnějším tlakem změn v oblasti filozofie a filozofie věd než sféra, jíž zde diskusi podrobuje Colander, a sice „nižší sféra“ teoretické až užité

jsou výhradně závislí. Realitu tak lze poznávat pouze prostřednictvím vědeckých metod v tom smyslu, že metody filozofie věd či metafyziky jsou v tomto ohledu buď silně vytěsněny, nebo jsou zcela nelegitimní. Beed a Beedová (2000, s. 419) rozdělují výzkumné tradice v ekonomii na ty, jež jsou spíše naturalistické povahy, a ty spíše ne-naturalistické, přičemž do druhé skupiny řadí institucionalisty, rakouskou školu, ale rovněž postkeynesovce a behavioralisty.

14 Rozpor se však může objevit náhledu na status sociálních systémů. Jestliže Colanderův komplexní systém je již *de facto* otevřeným systémem, odporuje to vidění klasického naturalismu, který stále předpokládá systémy uzavřené. Rozhřešení však v takovém případě může podle některých podat kupříkladu Bhaskarův kritický naturalismus (1978, viz též Kovanda, 2006), který ač naturalismem, pracuje s otevřenými systémy.

ekonomie. Na základě toho je možné argumentovat i tak, že jestliže Colander do jisté míry vítá stálou interakci a ovlivňování ortodoxní ekonomie heterodoxií, Hands, jenž podle mnohých myslitelů usiluje vlastně o návrat modifikovaného pozitivismu, hledí na heterodoxní přístupy s nižší dávkou optimismu. A to proto, že řada poměrně nových heterodoxních výzkumných tradic, např. feministická ekonomie, vznikla v období postpozitivismu, a zřejmě tedy nezůstala neovlivněna touto érou ve filozofii vědy, již Hands charakterizuje jako „zmatek v každé zásadnější otázce“ (Hands, 2001, s. 6; Beed, 2005, s. 106).

Lze argumentovat také tak, že Colandera a Handse dělí náhledy na pluralismus, a to jak metodologický, tak – ve vzdálenější budoucnosti, kdy se ekonomie podle Colandera rozdrobí na vícero různých poddisciplín – disciplinární. V současnosti je podle Colandera přínosná interakce ortodoxie a heterodoxie, která v podstatě působí pozitivně na celkový rozvoj disciplíny. Hands sice zavrhuje preskripci v pozitivistickém podání, ale zřejmě ještě více je nespokojen se stavem postpozitivistické vědy, jež naopak preskripci zcela opouští; alespoň implicitně je u něj patrná touha po nějakých univerzálních pravidlech pro vědeckou práci, touha po určité formě jednotné ekonomie, a nikoliv mnoha poddisciplín.

4. Revoluční scénář

Poslední scénář budoucího vývoje ekonomie, scénář revoluční, jsme spojili se jménem Fritjofa Capry. Ten argumentuje (2004), že věda ve své současné podobě je již překonaná. V kuhnovském stylu uvádí, že jedno metaparadigma, jež prostupuje napříč vědeckými disciplínami, u jehož zrodu stáli kromě jiných René Descartes, Galileo Galilei a Mikuláš Koperník a jehož „kmenovou vědou“ byla fyzika, je v současné době na ústupu, zatímco nové všeobjímající paradigma, jehož vlajkovou vědeckou disciplínou již nebude fyzika, ale ekologie, zapouští kořeny. V Caprově konceptu je tedy patrné, alespoň implicitně, přesvědčení, že ve dvacátém století započala určitá „metavědecká revoluce“, která postupně výrazně změnila nahlížení vědců na okolní svět. Za první odlesky „nové vědy“ považuje Capra kybernetiku, systémové vědy, matematiku komplexity, teorie samoorganizujících se, *autopoietických* systémů, teorie disipativních struktur a sebeutváření a další. Karteziánské metaparadigma je překonané, jelikož vychází z náhledu světa coby na části rozložitelného a po částech analyzovatelného, zatímco nové „paradigma hlubinné ekologie“ (2004, s. 17) přiřazuje mnohem vyšší prioritu vztahům mezi částmi a lze jej shrnout mottem, že „celek je více než suma jeho částí“. V jiném díle (1983) Capra karteziánský světonázor kritizuje na příkladu ekonomie:

„Karteziánská soustava je často neadekvátní pro popis daných fenoménů, z čehož pak plyne, že modely se stávají stále méně realistickými. To je nyní zjevné především v ekonomii. Současná ekonomie je charakteristická [...] redukcionismem, jenž slouží za vzor většině společenských věd. Ekonomové obecně selhávají, když nerozpoznávají, že ekonomika je jen jedním z aspektů ekologické a společenské struktury; živoucího systému složeného z lidských bytostí, které navzájem průběžně interagují, a jejich přírodních zdrojů, z nichž většina je opět živými organismy.

Základním omylem společenských věd je, že tuto strukturu dělí na části, předpokládají, že [tyto] jsou nezávislé, a takto je analyzují v separovaných akademických institucích.“ (Capra, 1983, s. 194–5, cit. v Pheby 1988, s. 128; vlastní překlad)

Capra bere inspiraci pro svůj nástin nového metaparadigmatu částečně i v antické kultuře, zmiňuje například Aristotela. Výše citovaná pasáž si obecně nezádá například s uvažováním stoického filozofa Epiktéta, jehož ve své knize *Teorie mravních citů* cituje Adam Smith:

„Co jste? Člověk. Pokud se na sebe díváte jako na něco odděleného a izolovaného, je pro vaši podstatu příjemné dožít se vysokého stáří, být bohatý, těšit se zdraví. Pokud se však na sebe díváte jako na člověka a jako na část celku, pak bude patřičné, abyste kvůli tomu celku byli někdy nemocní, někdy vystaveni nepohodlí plavby po moři, někdy nouzi, a nakonec třeba předčasně zemřeli. Proč si tedy stěžujete? Nevíte snad, že tím přestáváte být člověkem?“ (Smith, 1759 [2001], s. 292)

Člověk jako součást vyššího celku, jehož smysl a úradky nemůžeme dle Epiktéta nikdy přesvědčivě odhalit a podle Capry možná ano, ale pouze za podmínky revoluční změny v nahlížení vědy na člověka; tehdy, až vědci pokorně pochopí, že člověk je jednou z mnoha součástí takového celku.

Co tedy navrhuje pro ekonomii? Jaký ideál sdílí v pohledu na tuto disciplínu v budoucnosti? Opustit zcela ekonomii Capra nenavrhuje, ekonomie by spíše měla více prodchnout takovými disciplínami, jako je biologie, psychologie či politická filosofie. Společně s dalšími obory lidské činnosti by měla být začleněna do širokého ekologického konceptu tak, aby zůstala nadále vědou, ale aby zároveň přesáhla karteziánsko-newtonovská pojetí. Ekonomové by měli předkládat „[r]ealistické a spolehlivé modely ekonomických jevů se zřetelným vztahem ke kulturním hodnotám“ (Capra, 1983, s. 247; vlastní překlad). Pheby doplňuje (1988, s. 129), že ortodoxní praktiky nejsou neužitečné tehdy, slouží-li ke smysluplným účelům, a nikoliv pro sebe sama, pro vylepšování image matematických modelů, pro sugerování dojmu, že ekonomie je *hard science*.

Shrme-li, Capra vlastně do jisté míry volá po návratu antického, aristotelovského vidění světa, a stejně tak požaduje i více realismu v ekonomii. Některé zásadní vize tedy sdílí například s kritickými realisty, a tedy i s mnohými postkeynesovci (viz Kovanda, 2010). Na druhou stranu jeho volání po prodchnutí ekonomie jinými disciplínami, například biologií, v zásadě odpovídá Colanderovým vizím ohledně vzniku (či zvýznamnění) takových disciplín, jako je bioekonomie či neuroekonomie.

Ač lze Caprovo myšlení nahlížet jako ukázkový produkt postmodernismu, jeho vidění budoucnosti, jakkoliv nastíněné v poněkud radikálním či revolučním hávu, má leccos společného s představami každého z výše uvedených „scénaristů“. A ačkoliv Capra primárně kritizuje tvář ortodoxní ekonomie, a patrně si jako ekonomii budoucnosti představuje některou z heterodoxních výzkumných tradic (viz Pheby, 1988, s. 130), zřejmě by byl výrazně spokojenější i s ortodoxií, pakliže ta by se proměnila v takovém duchu, jak například predikuje Colander. Rozdíl není v cíli, ale v cestě: Colander předpovídá evoluční, přirozenou cestu, Dowová cestu syntetickou,

a v dialektickém smyslu vlastně také „přirozenou“, kdežto Capra předkládá své vize a přání v kontextu metaparadigmatických vědeckých revolucí.

Závěr

Soudím, že ekonomie v jakékoliv fázi svého vývoje, v rámci kterékoliv výzkumné tradice, vždy byla a je ve větší či menší míře, implicitně nebo explicitně, ovlivňována děním ve filozofii vědy, a potažmo ve filozofii.¹⁵ Toto dění se odráží v rámci ekonomie zejména na „vyšší“ úrovni metodologie, zatímco na „nižší“ úrovni teorií, modelů a hospodářsko-politických doporučení lze filozofické momenty rozeznat jen obtížně. Domnívám se, že jakýkoliv ekonom se bez určitého povědomí o filozofickém zázemí teorií, s nimiž pracuje, obejde jen stěží, aniž by zůstal neochuzen o zajímavý, a v jisté míře určující aspekt svého povolání. Míním také, že každý ekonom, jenž obhajuje tu či onu teorii, ten či onen model, by se měl na prvním místě seznámit se světonázorem, který tvoří jejich zázemí. Taková znalost mu mezi jiným může usnadnit argumentaci při obhajobě konkrétního postupu nebo také, kupříkladu, při odpovědi na zdánlivě triviální, avšak potenciálně základnou otázku, třeba z řad laiků, „proč nastala finanční krize, proč ji tak málo ekonomů předpovědělo?“

Cílem tohoto textu bylo prostřednictvím nastínění čtyř možných scénářů podat možný budoucí obraz ekonomie. Každý „scénárista“ předložil své představy, své ideje; tu více kontroverzní, tu méně. Avšak určitý problém, který si uvědomuji, spočívá v jisté arbitrárnosti: je-li na světě n badatelů přemýšlejících o obrazu ekonomie budoucnosti, troufám si tvrdit, že existuje alespoň n různých představ o této budoucnosti. A zde jsou nabídnuty pouze čtyři z nich. Na druhou stranu se domnívám, že scénáře jsou nastíněny poměrně obecně tak, že možnost nějakého jiného vývoje – alespoň na dané úrovni obecnosti – v souhrnu do značné míry vylučují.

Pokusím se proto ještě o jeden krůček dále: budu argumentovat, že všichni čtyři „scénáristé“ se v určitém aspektu, alespoň jednom, protínají. Každým z uvedených „scénářů budoucího vývoje ekonomie“ totiž prosvítaly některé shodné rysy či alespoň momenty, zejména zdůraznění nadějí vkládaných do teorie komplexity (a souvisejících náhledů) a jejího uplatnění v ekonomii budoucnosti.

Dowová zmiňuje jako příklad syntetického přístupu klíčové dílo v této sféře, a sice práci Prigogina a Stengersové (1984), Colander zde přímo zmiňuje komplexní systémy a Caprovo ekologické metaparadigma na takovýchto přístupech doslova stojí. Hands má obdobné vize, avšak oproti ostatním je přesvědčen, že je jich možno docílit striktně vědeckou, ortodoxní cestou, podle mnohých *de facto* prostřednictvím modifikovaných pozitivistických pravidel, která stále vycházejí z takových konceptů, jako jsou například uzavřené systémy apod. Poměrně nová ekonomická výzkumná tradice,

15 Platí ale rovněž, a zde autor děkuje za postřeh anonymnímu recenzentovi, že ekonomie do jisté míry ovlivňuje filozofii (vědy). Hausman (1998) vyjmenovává sedm způsobů, jejichž prostřednictvím se tak děje (uvádí například, že rozlišování pozitivních a normativních přístupů v ekonomii má širší implikace pro příslušnou debatu vztaženou k celé oblasti filozofie (vědy)).

kteřá odpovídá mnohemu ze zde představených vizí, a kteřá má značný potenciál být lokalizována na průsečíku náhledů všech čtyř „scénaristů“, nese název moderní evoluční ekonomie komplexity¹⁶ (viz Kovanda, 2006). Je tak jednou z nejpravděpodobnějších možností, jak by mohla ekonomie budoucnosti vypadat.

Literatura

- AMARIGLIO, J.; RUCCIO, D. 2001. From Unity to Dispersion: The body in modern economic discourse. In CULLENBERG, S.; AMARIGLIO, J.; RUCCIO, D. (eds.) *Postmodernism, Economics and Knowledge*. London: Routledge, 2001, s. 143–65. ISBN: 978-0415110266.
- BEED, C. 2005. Naturalised Epistemology and Economics. *Cambridge Journal of Economics*. 2005, Vol. 29, pp. 99–117.
- BEED, C.; BEED, C. 2000. The Status of Economics as a Naturalistic Social Science. *Cambridge Journal of Economics*. 2000, Vol. 24, pp. 417–35.
- BENJAMIN, D.; LAIBSON, D. 2003. Good Policies for Bad Governments: Behavioral Political Economy. Studie prezentovaná na konferenci Boston Fed Conference on Behavioral Economics v červnu 2003.
- BEZEMER, D. 2009. No One Saw This Coming: Understanding Financial Crisis Through Accounting Models. MPRA, studie č. 15892.
- BHASKAR, R. 1978. *A Realist Theory of Science*. 2. vyd. Brighton: Harvester, 1978. ISBN: 0391005766.
- BLAUG, M. 1998. Disturbing Currents in Modern Economics. *Challenge*. 1998, 41, s. 11–34.
- CALDWELL, B. J. 1994. *Beyond Positivism*. 3. vyd. London: Routledge, 1994. ISBN: 0415109116.
- CAPRA, F. 1983. *The Turning Point: Science, Society, and the Rising Culture*. New York: Bantam, 1983. ISBN: 978-0553345728.
- CAPRA, F. 2004. *Tkáň života*. Praha: Academia, 2004. ISBN: 80-200-1169-2.
- CASTILLO, C. 1996. Muddling Through: One Way to Make Political Change, News Release, Stanford GSB, září 1996.
- CHICK, V. 1998. „Order out of Chaos“ in Economics. In DOW, S. C.; HILLARD, J. (eds.) *Keynes, Knowledge and Uncertainty*. Aldershot: Edward Edgar, 1998. ISBN 978-1852788735.
- COLANDER, D. 2005. The Future of Economics: The Appropriately Educated in Pursuit of the Knowable. *Cambridge Journal of Economics*. 2005, Vol. 29, pp. 927–41.
- CULLENBERG, S.; DASGUPTA, I. 2001. From Myth to Metaphor. In CULLENBERG, S.; AMARIGLIO, J.; RUCCIO, D. (eds.) *Postmodernism, Economics and Knowledge*. London: Routledge, 2001, s. 337–53.
- DOW, S. C. 1980. Methodological Morality in the Cambridge Controversies. *Journal of Post Keynesian Economics*, Vol. 2, No. 3, pp. 368–80.
- DOW, S. C. 1996. *The Methodology of Macroeconomic Thought*. 2. vyd. Cheltenham: Edward Elgar, 1996. ISBN: 1852789808.
- DOW, S. C. 2001. Modernism and Postmodernism: A Dialectical Analysis. In CULLENBERG S.; AMARIGLIO, J.; RUCCIO, D. (eds.) *Postmodernism, Economics and Knowledge*, London: Routledge, 2001.

16 Například metodolog a historik ekonomie Mark Blaug považuje evoluční ekonomii, jejíž pojetí se mnohdy překrývá s neoschumpeterovstvím, za „jednu z nejnadějnějších a [...] [potenciálně] nejužitečnějších větví rozvoje ekonomie.“ (Blaug, 1998, s. 31)

- HANDS, D. W. 2001. *Reflection Without Rules: Economic Methodology and Contemporary Science Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. ISBN: 978-0521797962.
- HAUSMAN, D. 1998. Economics, Philosophy of. In CRAIG, E. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Philosophy* (svazek III). London: Routledge, 1998. ISBN 978-0415073108.
- KOVANDA, L. 2006. Momenty filozofie věd v komparaci škol ekonomického myšlení. Diplomová práce, vedoucí: M. Sojka. Praha: Institut ekonomických studií FSV UK, 2006.
- KOVANDA, L. 2009. *Příběh dokonalé bouře a hovory (nejen) s laureáty Nobelovy ceny o finanční krizi*. Praha: Mediacop, 2009. ISSN 1804-1701.
- KOVANDA, L. 2010. Kritický realismus: ontologická báze postkeynesovské ekonomie. *Politická ekonomie*. 2010, Vol. 58, No. 5, pp. 608–22. ISSN 0032-3233.
- KOVANDA, L. 2011. *Příběh dluhové smršti a hovory (nejen) s laureáty Nobelovy ceny o dopadech finanční krize*. Praha: Mediacop, 2011. ISSN 1804-1701.
- KLAMER, A. 2001. Late Modernism and the Loss of Character in Economics. In CULLENBERG, S.; AMARIGLIO, J.; RUCCIO, D. (eds.) *Postmodernism, Economics and Knowledge*. London: Routledge, 2001, s. 77–101.
- LAWSON, T. 2003. *Reorienting Economics*. London: Routledge, 2003. ISBN: 978-0415253352.
- LAWSON, T. 2006. The Nature of Heterodox Economics. *Cambridge Journal of Economics*. 2006, Vol. 30, No. 4, pp. 483–505.
- MCCLOSKEY, D. 2001. The Genealogy of Postmodernism: An Economist's Guide. In CULLENBERG, S.; AMARIGLIO, J.; RUCCIO, D. (eds.) *Postmodernism, Economics and Knowledge*. London: Routledge, 2001, s. 102–28.
- NELSON, J. 2001. Feminist Economics: Objective, Activist, and Postmodern? In CULLENBERG, S.; AMARIGLIO, J.; RUCCIO, D. (eds.) *Postmodernism, Economics and Knowledge*. London: Routledge, 2001, s. 286–304.
- PASINETTI, L. L. 2005. The Cambridge School of Keynesian Economics. *Cambridge Journal of Economics*. 2005, Vol. 29, pp. 837–48.
- PHEBY, J. 1988. *Methodology and Economics: A Critical Introduction*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Macmillan Press, 1988. ISBN: 033338511X.
- PRIGOGINE, I.; STENGERS, I. 1984. *Order out of Chaos: Man's New Dialogue with Nature*. London: Heineman, 1984. ISBN: 978-0553340822.
- SAMUELSON, P. 1997. Credo of a Lucky Textbook Author. *Journal of Economic Perspectives*. Vol. 11, No. 2, pp. 153–60.
- SIMON, H. 1957. *Administrative Behavior*. 2. vyd. New York: The Free Press, 1957. ASIN: B001ECZAWG.
- SMITH, A. 1759 [2001]. *Teorie mravních citů*. Praha: Liberální institut, 2001. ISBN: 80-86389-38-3.
- THALER, R.; SUNSTEIN, C. 2003. Libertarian Paternalism. *American Economic Review*. Vol. 93, No. 2, pp. 175–79.
- VELUPILLAI, K. V. 2005. The Unreasonable Ineffectiveness of Mathematics in Economics. *Cambridge Journal of Economics*. 2005, Vol. 29, pp. 849–72.

THE FUTURE OF ECONOMICS: FOUR POSSIBLE SCENARIOS

Lukáš Kovanda, Faculty of Economics and Public Administration, University of Economics, Prague, W. Churchill Sq. 4, CZ – 130 67 Prague 3 (Lukas.Kovanda@seznam.cz)

Abstract

Already during the financial crisis from 2007 through 2009, a growing number of scholars, laymen or media outlets blamed economics as such, at least partially, for the turmoil and subsequent economic malaise. Therefore, the debate concerning future long-term development of economics – or, more precisely, prevailing economic theory – has been intensifying. The following text outlines four possible scenarios – synthetic, evolutionary, reactionary, and revolutionary – of such a development. Each scenario is connected with a methodologist of economics or a methodologist of science, who represent it, for it is right the domain of methodology or/and philosophy of science wherein it is necessary to look for an ideological background belonging to different research traditions in economics as well as for an understanding of determining stances and worldviews of the traditions' proponents.

Keywords

methodology of economics, heterodoxy, orthodoxy, mainstream, modernism, postmodernism, future of economics

JEL Classification

B29, B30, B41, B50